

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09(477.51)

Г. В. Самойленко

Ніжинське історико-філологічне товариство і його філологічне наукове спрямування

У статті вперше аналізується діяльність членів Ніжинського історико-філологічного товариства у науковому напрямку філологія і визначається тематична спрямованість їх праць.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, філологія, слов'язнознавство, класичні мови, російська словесність, прояви українознавства.

В статье впервые анализируется деятельность членов Нежинского историко-филологического общества в научном направлении филология, определяется тематическая направленность их трудов.

Ключевые слова: Нежинская высшая школа, филология, славяноведение, классические языки, русская словесность, проявления украиноведения.

The article is the first attempt at the analysis of the activities of the members of the Nizhyn Historical Philological Society within the philological research approach and defines the thematic direction of their works.

Key words: Nizhyn higher school, philology, Slavic studies, classical languages, Russian philology, emergence of Ukrainian studies.

Ніжинське історико-філологічне товариство, яке виникло у 90-х рр. XIX ст., посідає одне із визначних місць серед подібних створених при університетах Харкова, Києва і Одеси. В ньому брали активну участь вчені-історики, філологи та класики. Історична ж тематика доповідей на засіданнях товариства була вже в центрі уваги дослідників. Філологічна її спрямованість, на жаль, залишалася майже не дослідженою. Саме цим і зумовлено написання даної статті.

У 70-х рр. XIX ст. при університетах України почали відкриватися історико-філологічні товариства. Потреба у них була викликана необхідністю обмінюватися думками з певної галузі знань. Подібні товариства виникали і раніше. Так, ідея заснування "ученого общества" з'явилася у попечителя Гімназії вищих наук кн. Безбородька О. Г. Кушельова-Безбородька ще у 1821 р. і була запропонована її директору І. С. Орлаю. Але тоді в Ніжині ще не було достатньої кількості професорів і умов для його функціонування [1]. Пізніше у Києві були засновані церковно-історичне та археологічне товариство, Археологічна комісія, статистичний комітет Московського археологічного товариства, Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (Археологічна комісія), Комісія для статистичного та природничо-історичного опису губерній Київського навчального округу (1851–1864), яка діяла при Київському університеті. Південно-західне імператорське Російське географічне товариство (1869–1870) під керівництвом П. Чужбинського.

Намагалися об'єднатися у 50–60-х рр. XIX ст. у товариство і краєзнавці Чернігівщини, про що свідчать деякі архівні документи, що зберігаються в обласному архіві, а також опубліковані у "Трудах Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда в г. Чернигове" (Чернігів, 1908) [2]. Товариство історико-філологічного спрямування було вперше відкрито при Київському університеті у 1872 (1873 рр.), яке отримало назву "Товариство Нестора-літописця" [3]. У цей же час виникає Історико-філологічне товариство при Харківському університеті (1873, затверджено 1877 р.) [4], а згодом і при Новоросійському університеті (1889).

Ідея створення подібного товариства при Історико-філологічному інституті кн. Безбородька виникли у деяких професорів у 1893 р. і була підтримана іншими викладачами інституту та гімназії, яка існувала при ньому. Тут варто зазначити, якщо історико-філологічні товариства при інших університетах уже були в полі досліджень, то ніжинське товариство залишилось майже поза увагою вчених [5].

Так, у матеріалах наукової конференції, присвяченій 100-річчю товариства, із 34 статей лише 3 (В. І. Симоненка, О. Г. Самойленка та Є. М. Страшко) були присвячені історії відкриття та діяльності Ніжинського ІФТ. В них більше звертали увагу на історичні аспекти діяльності членів товариства. В нашій статті акцентована увага на

діяльності членів товариства в галузі філології, якій в Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька належало провідне місце.

Організатори товариства в Ніжинському інституті ставили за мету розглядати на своїх засіданнях різні питання, що торкалися профілю інституту, зокрема, історико-філологічного. Саме це і дало назву товариству. Крім цього, враховувалося і педагогічне спрямування навчального закладу. Тому передбачалось обговорення і питань педагогіки та дидактики. Цього не було в статутах інших ІФТ.

Був розроблений проект Статуту товариства, який обговорювався на зібранні ініціаторів, внесені відповідні правки, і в завершальному вигляді він був представлений у конференцію інституту. Після обговорення і деяких уточнень проект Статуту був направлений до Міністерства народної освіти. У супровідному листі вказувалося на користь діяльності товариства. 12 березня 1894 р. міністр народної освіти І. Д. Делянов підписав Статут. В ньому чітко була визначена мета: розповсюдження наукових знань з історії та філології шляхом читання доповідей та рефератів на засіданнях товариства, а також шляхом видання праць. Крім цього, передбачалася і пошукова робота, пов'язана з придбанням книжок, рукописів для існуючої при товаристві бібліотеки та інших предметів, а також розширення зв'язків між ученими та громадськими організаторами, читання лекцій для населення тощо.

Члени товариства могли видавати окремі збірники праць, які не потребували попередньої цензури, крім відповідного дозволу органів влади. Дозволялося також друкувати наукові праці, матеріали історичні, етнографічні, літературні тощо, пам'ятки, переклади різних творів, що давало можливість вводити до наукового обігу ті документи, які знаходилися у розпорядженні товариства чи окремих його членів або жителів місцевості.

Статут передбачав вирішення всіх питань на загальних зборах товариства, члени якого поділялися на почесних і дійсних, які обиралися на відповідних засіданнях за рекомендацією одного із членів товариства. До товариства обиралися як ті, що проживали в Ніжині, так і іногородні.

3 квітня 1894 р. відбулося перше засідання, на якому було оголошено про затвердження статуту товариства і про дійсних членів товариства, які мали право вступу до нього без обрання як такі, що входили за службовими обов'язками закладу.

Першими членами Історико-філологічного товариства були директор інституту та гімназії проф. Ф. Ф. Гельбке, інспектор проф. А. В. Добіаш, законовчитель інституту і гімназії о. П. Я. Светлов, професори М. Н. Бережков, С. М. Жданов, П. І. Люперсольський, Є. В. Петухов, І. Г. Турцевич, А. М. Фогель, наставники студентів А. П. Кадлубовський, М. С. Кирилов, М. І. Лелеєв, завідувач гімназії при інституті А. Ф. Абрамов, наставники-керівники гімназії Й. В. Добіаш, І. М. Михайловський, І. А. Сребницький, викладачі гімназії А. Д. Голишкін, Ф. А. Миловидов, Л. Н. Мишель, наглядачі Г. М. Захарченко та Є. І. Кашпровський. На цьому ж засіданні відбулися вибори керівного органу товариства. Головою його був обраний директор інституту проф. Ф. Ф. Гельбке, заступником проф. Є. В. Петухов, секретарем проф. А. П. Кадлубовський і його заступник викладач гімназії І. О. Сребницький, а також казначей І. М. Михайловський і його заступник Й. В. Добіаш, обидва викладачі гімназії. Бібліотекарем був обраний наглядач гімназії Є. І. Кашпровський.

Керівник товариства директор інституту проф. Ф. Ф. Гельбке запропонував відкрити товариство по-святковому з молебнем і публічним засіданням, а до цього збиратися лише для ділового вирішення різних питань. Таких засідань відбулося 4 (3 квітня, 24 квітня, 12 червня, 9 вересня) [6].

На них були обрані нові 11 членів товариства, зокрема, проф. В. І. Рєзанов, приват-доцент Харківського університету В. І. Савва, викладач Московської гімназії, відомий дослідник творчості М. Голя В. І. Шенрок та інші.

На цих засіданнях було також вирішено декілька важливих питань, пов'язаних з науковою діяльністю товариства. Було визначено дату святкового відкриття товариства – 14 вересня 1894 р. і розіслано запрошення як окремим особам, так і організаціям, у яких нагадувалося про посильну допомогу у вигляді наукових статей, матеріалів, повідомлень, та пожертви книг для бібліотеки.

Ніжинська міська дума від 30 червня 1894 р. передала товариству архів грецького магістрату, який функціонував із 1722 по 1872 рр. і відіграв важливу роль у громадському та культурному житті міста.

14 вересня 1894 р. святкове засідання відкрили молитовною службою, після чого секретар А. П. Кадлубовський повідомив про заснування товариства і про попередню його діяльність. За час із 3 квітня 1894 до 14 вересня 1895 р. було проведено 17 засідань, на

яких обиралися нові члени. Крім цього, на кожному засіданні обговорювалися наукові доповіді, які потім рекомендувалися більшістю голосів членів товариства до друку. Три із них були присвячені пам'ятним датам. Так, засідання від 15 січня 1895 р. було присвячено 100-річчю від дня народження драматурга О. С. Грибоєдова, на ньому з доповідями виступили Є. В. Петухов ("О. С. Грибоєдов") та А. П. Кадлубовський ("Про значення Грибоєдова в розвитку російської поезії"). Засідання 19 лютого 1895 р. було присвячене пам'яті білоруського архієпископа, уродженця Ніжина Георгія Кониського, на ньому прозвучали доповіді І. А. Сребницького ("До біографії Георгія Кониського") та М. Н. Бережкова ("Георгій Кониський як проповідник").

Третє святкове засідання 23 квітня 1895 р. було присвячено 75-річчю заснування навчального закладу імені князя Безбородька, тобто Ніжинської вищої школи. Були заслухані доповіді Є. В. Петухова ("Нарис історії Гімназії вищих наук кн. Безбородька"), І. А. Сребницького ("Нариси із історії ліцеїв кн. Безбородька") і П. М. Люперського ("Історико-філологічний інститут князя Безбородька. Історична записка").

На інших 14 засіданнях, які відбувалися у вечірній час, були присутні не лише члени товариства, а і всі бажаючі, зокрема студенти інституту. На них оголошувалися реферати та наукові доповіді на різну тематику за профілем товариства, рецензії і відгуки на різні наукові видання, різного роду повідомлення тощо.

На деяких засіданнях визначалися перспективні теми. Так, на засіданні 31 жовтня 1894 р. головою товариства ставилося завдання, підготувати у зв'язку з 75-річним ювілеєм навчального закладу опис монетної колекції, що зберігалася в інституті, та картинної галереї. У зв'язку з тим що російська монетна колекція була описана І. А. Сребницьким, інші монети доручили описати П. І. Люперському, О. І. Покровському і Є. І. Кашпровському, залучивши до цієї роботи також проф. І. Г. Турцевича та викладача гімназії В. Р. Фохта, який займався нумізматику. Для опису картин пропонувалося розшукати людину, яка б розбиралася у живопису. Як пізніше з'ясувалося, ним виявився брат проф. І. Г. Турцевича – І. Турцевич.

Як показали протоколи, на одному і тому ж засіданні могли обговорюватися питання з філології, педагогіки та історії. Чіткого тематичного плану не було. Тематика засідань визначалася ініціативою членів товариства. І це пояснюється тим, що всі викладачі

інституту і гімназії працювали та спілкувалися разом, спільно вирішували виробничі проблеми, читали свої лекції в одних і тих же аудиторіях. Більше того, для професорів Ніжинського історико-філологічного інституту характерним було те, що історики могли цікавитися літературними та культурними проблемами, а філологи – історією. Особливо це помітно було у тих, хто займався вивченням історії та культури слов'янських народів, а також у класиків. У обговоренні доповідей обох спрямувань брали участь як історики, так і філологи і навпаки. Так, наприклад, після виголошеного проф. Є. В. Петуховим реферату "Про деякі байки Крилова, що мали педагогічне спрямування" виступили історики М. Н. Бережков, П. І. Люперський, І. О. Сребницький, філологи А. В. Добіаш, А. П. Кадлубовський, А. Ф. Абрамов. Прозвучали не лише оцінки байок І. Крилова, а й висловлені були дидактичні думки щодо їх вивчення в гімназії. До речі, на цьому ж засіданні обговорювали і реферат Є. І. Кашпровського "Про заснування смоленського єпископства".

Якщо говорити про доповіді, реферати, рецензії філологічного спрямування, то вони мали найрізноманітніший характер. Це були праці з теорії літератури, історії російської, слов'янської та античної літератури, мовознавства, класичної філології. На 159 засіданнях (з 2 січня 1895 р. до 8 травня 1916 р.) було заслухано близько 250 доповідей, 70 – з філології.

У час існування Історико-філологічного товариства в інституті кн. Безбородька теорію словесності та історію російської словесності читали професор Є. В. Петухов (рос. слов., 1889–1895), проф., член-кор. АН В. І. Резанов (теор. слов., рос. слов., 1899–1920), проф., майбутній академік М. Н. Сперанський (рос. слов., 1895–1906), А. П. Кадлубовський (теор. слов., 1893–1899), викладач гімназії І. М. Михайловський (рос. мова і слов., 1885–1905), проф., майбутній член-кор. АН, академік зарубіжних країн Г. А. Ільїнський (слов'янські мови 1909–1916).

Що ж з 1894 до 1920 рр., коли функціонувало товариство, цікавило словесників? У цей час було декілька ювілейних заходів, що торкалися словесності. У 1895 р. святкували 100-річчя від дня народження драматурга О. С. Грибоєдова, про що вже йшла мова раніше.

Проф. Є. В. Петухов, розкриваючи сутність майстерності О. Грибоєдова як драматурга, пішов незвичним шляхом пошуку

того, що знайшло відображення у п'єсі. Вчений детально проаналізував життя письменника, його оточення і середовище московського дворянства і прийшов до висновку, що драматург відобразив у своєму творі все, що він бачив у власному московському середовищі, до якого належала його родина. Відомий літературознавець XIX ст. О. Веселовський у свій час зазначав, що саме в цій частині міста, де проживала родина, оселялися одні "столбові", які склали свій замкнутий світ, пов'язаний узами сім'ї, своячництва, дружби, пліток тощо. І лише себе і своє життя вони вважали світом. У них були свої, мудрі, законодавці і законодавниці. Родові і громадські традиції свято зберігалися, і самостійне життя згасало і завмирало у цьому завороженому світі" [8].

Опираючись на цю тезу вченого, Є. В. Петухов розкрив на конкретних фактах сімейно-побутове життя родини письменника та навколишнього московського середовища, народження персонажів славнозвісної комедії, визрівання протесту митця проти дворянської сваволі. Доповідач вказав і на роль професора Московського університету І. Т. Буле у формуванні світогляду Грибоєдова, його розумових здібностей, які, на думку Є. В. Петухова, розкривали горизонти наукової діяльності, сяли здорові зерна, які згодом проросли в чіткій моральній і громадській позиції автора комедії.

Проф. Є. В. Петухов, розглянувши детально життєвий шлях О. Грибоєдова, показав, як поступово зростає талант драматурга, якого доля склалася трагічно.

Викладач А. П. Кадлубовський як теоретик словесності пов'язав творчість О. Грибоєдова з літературним процесом 20-х рр. в XIX ст. і визначив оригінальність комедії та розкрив її новаторський характер, який проявився у тому, що її автор, відмовившись від прийомів класицизму та романтизму, що функціонували у літературі того часу пішов по шляху простоти і правдивості, тобто реалізму. Дослідник доводив на конкретних прикладах, що комедія мала велике значення не лише для літератури свого часу, а й подальшого розвитку словесності наступних періодів. У своєму виступі доповідач намагався довести схожість автора і Чацького: "Грибоєдов в лице Чацького изобразил самого себя, он дал ему черты своего характера и мировоззрения... – при чтении с одной стороны речей Чацького, а другой – данных о самом Грибоєдове (его писем, записок, воспоминаний о нем его друзей), нам борсаются в глаза черты сходные между поэтом и его героем" [9]. Проте А. П. Кадлубовському як

теоретику літератури, мабуть, відомо було, що не можна ставити знак "дорівнює" між автором і героєм, бо втрачається принцип типізації, характерна риса для реалістичних творів, хоча про їх близькість все ж можна стверджувати.

Досить активним діячем виступає на початку функціонування товариства Євген В'ячеславович Петухов, який також прочитав з доповіді "Про деякі байки Крилова у педагогічному відношенні (19 листопада 1894 р.), "Про головні напрямки в російській літературі XVIII ст. і у першій чверті XIX ст. " (22 березня 1895 р.).

Щодо першої доповіді і основної тези в ній: "Крылов как художник-баснописец выше всякой похвалы, но как школьный моралист, он должен быть принимаем с критикой и более разумным выбором" – розгорнулася дискусія, в якій взяли участь А. Ф. Абрамов, М. Н. Бережков, А. В. Добіаш, А. П. Кадлубовський, П. І. Люперсольський, І. О. Сребницький. Учасники дискусії розділилися на тих, хто стверджував, що не потрібно все зводити до моралі, а слід оцінювати байку з художнього боку як літературний твір, інші доводили, що байка пишеться з моральною метою і залежно від моралі, висловленій у ній, можна говорити, має вона педагогічний виховний характер чи ні, чи можна її рекомендувати дітям і взагалі, чи байка є літературою для дітей.

В останній доповіді "О главнейших направлениях в русской литературе XVIII века и первой четверти XIX в." Є. Петухов зупинився на характеристиці класицизму (в той час він називався "псевдокласицизмом"), сентименталізму і романтизму і доводив, що кожний літературний напрямок з'явився у свою епоху і відповідає літературі відповідного часу, а тому не можна їх об'єднувати в одне ціле чи пов'язувати лише з їх родоначальниками, як це прослідковується у підручниках. Доповідач звертав увагу на те, що у кожного родоначальника того чи іншого творчого напрямку – Ломоносова і Сумарокова, Карамзіна і Жуковського – були свої попередники. І вчений не лише вказує на це, а й називає їх у своїй доповіді.

А. П. Кадлубовський, який взяв участь у обговоренні доповіді, не погодився з думкою промовця, що класицизм є продовженням шкільної літератури XVII – поч. XVIII ст. Кожний з періодів має свої особливості і не потрібно їх об'єднувати, зауважив він.

На жаль, після захисту у 1895 р. докторської дисертації Є. В. Петухов був переведений до Юр'ївського університету, хоча продовжував підтримувати зв'язки з ніжинцями.

У 1895 р. після захисту магістерської дисертації в інститут на посаду екстраординарного професора був направлений Михайло Нестерович Сперанський, який включився в роботу товариства після його обрання 24 лютого 1896 р. В інституті він читав два основні курси – теорію словесності і російську словесність. Спочатку він двічі виступив з рецензією на 1 і 2 томи книги О. М. Пігіна "Історія російської літератури" (СПб., 1898), оглядом нових праць у доповідях: "Два питання із початкової епохи слов'янської писемності", в якій проаналізував працю проф. Воскресенського "Характерні риси чотирьох редакцій слов'янського перекладу Євангелія від Марка" та "Про найдавніший болгарський напис 993 року", спогадами про померлого члена Ніжинського товариства М. М. Харузїна, приват-доцента Московського університету.

На ювілейному зібранні, присвяченому 100-річчю від дня народження О. С. Пушкіна, яке було проведено товариством разом з інститутом, М. Н. Сперанський виступив з доповіддю "Друзі і вороги Пушкіна в літературі". На цьому заході прозвучали також доповіді М. Н. Бережкова "Пушкін як історик російського життя" та І. О. Сребницького "Пушкін і російська історія".

Промова М. Н. Сперанського засвідчила, що вчений добре знав творчість О. Пушкіна, його особисте життя і, розкриваючи тему своєї доповіді, зумів визначити тих справжніх друзів, які були у поета і назвати ворогів. І першим М. Сперанський, опираючись на висловлювання, критичні і епістолярні матеріали, доводить, що справжніми друзями були М. Гоголь і В. Жуковський. До другої групи друзів вчений відносить літераторів, які глибоко сприйняли звістку про трагічну смерть О. Пушкіна: О. Полежаєва, Ф. Тютчева, С. Стромилова, О. Норова, М. Вуїча, Е. Губера, О. Кольцова тощо. І все ж найближче від інших, вважав доповідач, найсильніше свій біль висловив М. Лермонтов у своєму вірші "На смерть поета". У доповіді прозвучали декілька рядків, які свідчили про сміливість поета, який кинув виклик царському оточенню, яке не захистило Пушкіна. Завершуючи перелік друзів О. Пушкіна, М. Н. Сперанський цитує слова видатного польського поета А. Міцкевича, якого теж відносить до друзів: "Пуля, сразившая Пушкина, нанесла страшный удар интеллектуальной России. Есть у нее и теперь выдающиеся писатели... но никто из них не заменит Пушкина..." І тут же вчений називає літературних ворогів великого національного поета: "Курилку-журналиста Каченовського, "закоснелого ругателя" Ф. Булгарина, "бельведер-

ського Митрофана" Муравйова", міністра народної освіти С. Уварова та інших. Крім літературних ворогів, підкреслював доповідач, у тогочасному суспільстві були вороже налаштовані до Пушкіна представники дворянського середовища, які не сприймали поглядів поета, а разом з тим і поезії письменника. М. Н. Сперанський детально зупинився на цьому і підкреслив, що на деякий час виступи друзів поета і тих, хто любив творчість Пушкіна, призупинили реакційні заяви, проте царські урядові кола продовжували тиснути на свідомість людей тим, що почали обвинувачувати Пушкіна у причетності його до підготовки заколотів та антиурядових маніфестацій тощо. Це все робилося для того, щоб применшити значення Пушкіна як національного поета.

Друга частина виступу професора була присвячена детальному аналізу демократичної і реакційної літературної критики, присвяченої Пушкіну. І тут М. Н. Сперанський продемонстрував своє глибоке її знання. У цій промові М. Н. Сперанський проявив себе не лише як глибокий знавець літератури та літературної критики ХІХ ст., творчості Пушкіна, а і як майстер доводити свої позиції на захист поета і його творчості, об'єктивно оцінюючи праці інших представників літературного процесу. І в цьому проявилась його добра фахова підготовка, бачення літературного розвитку протягом тривалого часу.

Проф. М. Н. Сперанський за дорученням товариства описав рукописи бібліотеки інституту, проаналізував невідомий лист М. Гоголя 1852 р., рецензував деякі праці, брав активну участь в обговоренні доповідей на засіданнях.

Однією з цікавих проблем, якою займався вчений, було вивчення регіональної народної творчості. На засіданні товариства 22 вересня 1902 р. перед виступом кобзаря Терешка Пархоменка він зробив вступне слово про малоросійські думи, духовні вірші і пісні, які входили до репертуару народного бандуриста. А 12 вересня 1903 р. професор прочитав доповідь "Південно-руські пісні і їх носії", в якій вчений детально розкрив життя і творчість бандуриста Терешка Пархоменка, детально проаналізував різнобічні у тематичному і жанровому відношенні пісні та думи, які входили до репертуару сліпого кобзаря, у тісному взаємозв'язку з розвитком української народної пісні. В центрі уваги дослідника були 10 дум, серед них "Морозко", "Втеча трьох братів із Азова", "Про вдову і трьох синів", "Невільницький плач", "Про Саву Чалого", "Смерть Богдана Хмельницького", "Про козака Голоту" та ін., а також 28 духовних пісень,

6 сатиричних пісень, 8 різних пісень, серед них "Ой, ходжу я по під лугом", "Що й у полі при дорозі", "Гречаники", "Дума" на слова Т. Шевченка тощо.

Ніжинський період був дуже плідним у творчості М. Н. Сперанського. Він опублікував понад 60 праць з давньоруської і слов'янської літератур, фольклору, міжлітературних зв'язків, використовуючи при цьому порівняльно-історичний принцип, що давало можливість виявити багато спільного для слов'янських літератур та фольклору. У 1902 році М. Н. Сперанський був обраний членом-кореспондентом Академії наук. Широка наукова діяльність тільки частково відображена в роботі Ніжинського історико-філологічного товариства. У 1906 р. вчений був обраний професором Московського університету, а згодом і академіком.

Розглядаючи виступ М. Н. Сперанського про творчу діяльність бандуриста Т. Пархоменка, слід відмітити інтерес членів товариства до народної творчості. На одному із засідань була заслухана доповідь студента В. В. Данилова про зібрані ним пісні села Андріївка Ніжинського повіту. Ці пісні, як і вступна стаття збирача разом зі статтею М. Н. Сперанського, були опубліковані в V томі "Сборника ИФО..." (1904).

М. Н. Сперанський продовжував підтримувати зв'язок з Ніжинським товариством як почесний його член, пересилав свої доповіді для ознайомлення і публікації у "Сборнике..." Так, у восьмому томі збірника за 1912–1913 рр. була опублікована стаття вченого "До історії зібрання пісень М. В. Гоголя".

Серед інших літературознавців слід назвати секретаря товариства, викладача теорії словесності А. П. Кадлубовського, який виступив з доповідями "Декілька слів про значення О. С. Грибоєдова в розвитку російської поезії" (2 січня 1895), "Про життя преподобного Пафнутія Боровського, описаного Віссаріоном Санінім" (30 листопада 1896 р.), "Пам'яті О. І. Буслаєва" (27 вересня 1897 р.), "Повість про Меркурія Смоленського" (20 грудня 1897) та "Гуманні мотиви у творчості О. С. Пушкіна" (12 вересня 1899 р.). Як бачимо, вченого цікавили більше питання давньоруської та літератури 20-х рр. XIX ст. Наукова діяльність вченого з 1899 р. уже у Харківському університеті засвідчила глибокий інтерес вченого до давньоруської літератури, зокрема життя святих, за що йому було присвоєно ступінь магістра.

У роботі товариства брав участь і вчитель російської мови та словесності класичної гімназії при Історико-філологічному інституті кн. Безбородька Іван Михайловський, випускник С.-Петербурзького університету. Його список наукових праць – це в основному доповіді на засіданнях товариства, у якому він був членом з часу його заснування, зокрема "Нарис життя і служби Миколи Спафарія в Росії" (31 жовтня 1894 р.), "Про літературні праці С. Спафарія" (22 березня 1895 р.), "Праці Спафарія в 1675–77 рр."

На початку ХХ ст. товариство поповнилося ще двома випускниками інституту кн. Безбородька викладачами російської словесності – Л. В. Резановим та слов'янських мов і літератури П. О. Заболотським, які брали активну участь у його роботі. В. І. Резанов був 1899 р. призначений наставником студентів і викладачем теорії словесності, згодом екстраординарним (1907) та ординарним професором (1910), а П. О. Заболотський з 1907 р. наставник-керівник студентів, викладач нової російської літератури, а також слов'янських літератур. Проте у В. І. Резанова був більше нахил до вивчення давньої російської та української літератур, у П. О. Заболотського – до літератур слов'янських народів (болгарської, чеської, словацької тощо).

13 січня 1908 р. В. І. Резанов прочитав доповідь на засіданні товариства "До питання про скандинавський вплив на давньоруське життя і літературу: "Слово о полку Ігоревім і поезія скальдів", у якій було вперше розкрито позицію на вказану тему професора Брєславського університету Р. Абіхта. Своєрідність доповіді В. І. Резанова полягала в тому, що вчений спочатку зробив огляд поглядів на "Слово о полку Ігоревім" російських вчених ХІХ ст., розгорнувши при цьому широку картину вивчення давньоруського пам'ятки в Росії, а потім виклав основні положення праці Р. Абіхта, з більшістю яких доповідач погодився, але зробив чимало уточнень. В обговоренні доповіді взяли участь 6 членів товариства, які зробили уточнення, а проф. М. М. Бережков зовсім відкинув теорію Р. Абіхта, заявивши, що про значний скандинавський культурний вплив на давню Русь не може йти мова. Проф. П. В. Марков вважав, що в теорії Р. Абіхта відсутня новизна, з чим не погодився доповідач.

На засіданні товариства 9 березня проф. В. І. Резанов виступив з пропозицією відсвяткувати 100-річний ювілей М. Гоголя. Його підтримали члени товариства і обрали Гоголівську комісію, до якої увійшли В. І. Резанов (голова), М. М. Бережков, П. О. Заболотський

(секретар), Є. І. Кашпровський, І. П. Козловський, І. В. Марков, В. І. Савва та вчителька Н. Й. Шарко. Ця комісія провела значну роботу з підготовки до ювілею, про що свідчать її протоколи [10].

Історико-філологічне товариство при інституті кн. Безбородька провело значну роботу з підготовки до ювілею Гоголя. Його постановою від 12 жовтня 1908 р. із бібліотеки було виділено книги, які мали відношення до особистості, творчості і епохи Гоголя, й передано до Гоголівської кімнати.

14 квітня 1909 р. відбулося урочисте засідання товариства разом з інститутом, присвячене 100-річчю від дня народження Гоголя, у присутності гостей, на якому прозвучали доповіді директора інституту і члена товариства проф. І. І. Іванова "Гоголь як людина і письменник", голови Гоголівської комісії і члена товариства В. І. Резанова "Гоголь як драматург", секретаря Гоголівської комісії і секретаря товариства П. О. Заболотського "Гоголь і слов'янство". Гоголівські матеріали були опубліковані у VII томі збірника товариства, зокрема текст найбільш раннього ніжинського листа Гоголя, повідомлення П. О. Заболотського "Гоголівські ювілейні (1809–1909) святкування в Ніжині", А. П. Кадлубовського "Гоголь у його відношеннях до давньої малоруської літератури, В. В. Баршевського "Думки Гоголя про сценічне служіння".

14 вересня 1909 р. відбулося засідання товариства, на якому секретар товариства П. О. Заболотський зробив доповідь "Про значення Ніжина для Гоголя і Гоголя для Ніжина". На цьому ж засіданні секретар оголосив за дорученням директора інституту про відкриття Гоголівської кімнати-музею, а на будинку інституту – меморіальної дошки "Здесь учился Гоголь с мая 1821 по июнь 1828 года".

Товариство стало ініціатором проведення ювілею М. Ломоносова, а також жалобного засідання, присвяченого смерті Л. Толстого, на якому виступив голова товариства П. В. Тихомиров, що охарактеризував Л. Толстого з точки зору його заслуг перед російським суспільством і людством. Потім виголосив свою доповідь секретар товариства П. О. Заболотський "Богатир народного духу", в якій розкрив відношення всього культурного світу до смерті видатного російського письменника і представив Л. Толстого як типового виразника російського народного духу. Члени товариства висловили глибоку шану до письменника і направили у Ясну Полянну телеграму: "Единодушно почтивши вставанием память великого писателя земли русской и прослушавши речи о нем в первом своем

по его смерти заседании, присоединяем свой голос к всесветному гимну славы в честь богатыря народного духа и апостола гуманности. Нежинское Историко-филологическое общество" [11].

На засіданні товариства 6 грудня 1910 р. секретар П. О. Заболотський запропонував членам товариства відсвяткувати ювілейні дати 19 та 26 лютого 1911 р., які пов'язані з 50-річчям реформи звільнення селянства від кріпацької неволі та 50-річчям від дня смерті "вдохновенного певца Украины Т. Г. Шевченко", бо, як заявив доповідач, Ніжинське історико-філологічне товариство завжди відгукувалося на важливі в історії російської літератури та суспільства події і цього разу не можна обійти ці дати мовчанням. Пропонувалося провести урочисте засідання, проте члени товариства, які були на засіданні, вважали, що треба зачекати згоди докторів, виступити на цьому засіданні з доповідями.

Як свідчать протоколи засідання товариства, П. О. Заболотський підготував публічну лекцію "Роль російської художньої літератури в справі звільнення селян" (пам'яті 19 лютого 1861 р.), яку планувалося прочитати 5 березня 1911 р. На жаль, про відзначення пам'яті Шевченка членами товариства протоколи не дають ніякої інформації. Очевидно, як і по всій Російській імперії, святкування 100-річчя від дня народження Шевченка, було заборонено, то і цей захід у Ніжині теж не дозволено проводити поліцією [12]. Спеціальне засідання товариства разом з інститутом було проведено на честь 200-річчя від дня народження М. В. Ломоносова, на якому виступили з промовою директор інституту проф. І. І. Иванов, (охарактеризував Ломоносова як людину і борця за честь науки і російського імені), та доповідями проф. В. І. Резанов на тему "Значення Ломоносова в історії російської літератури", почесний член товариства проф. М. Н. Бережков "Ломоносов як історик", проф. Г. А. Ільїнський "Значення Ломоносова в історії російської літературної мови".

Серед доповідей літературного значення, проголошених і опублікованих у "Сборнике", слід назвати П. О. Заболотського "Відродження ідеї слов'янських взаємин і нове вивчення слов'янства", "Нариси про російських письменників XIX ст. у слов'ян", В. І. Резанова "Вплив Оссіана в російській літературі кінця XVIII – поч. XIX ст." та "До історії російської драми. Поетика М.-К. Сарбевського за рукописами музею кн. Чарторийських у Кракові".

Російській словесності серед доповідей, які були виголошені на засіданнях товариства, належало значне місце і її представляли

відомі вчені, які входили до Ніжинської філологічної школи. Питання, пов'язані з мовознавством, розкривалися лише в окремих виступах викладачів гімназії І. М. Михайловського, Л. М. Мишеля, а також відомого мовознавця Г. А. Ільїнського, який почав працювати в інституті з вересня 1909 р. і викладати слов'янську словесність і мову та прославився своєю працею "Праслов'янська граматика" (Ніжин, 1916).

Паралельно з російською словесністю на засіданнях товариства звучали доповіді викладачів грецької та латинської мов та словесності А. В. Добіаша "О диалогіе Платонова и Менон" (18 січня 1895), "П. І. Шафарик", "Краткая синтаксическая система Беккера", В. Р. Фохта "Замітки про римську іконографію", "Замітки до декількох грецьких і латинських текстів", С. І. Жданова "Про деякі грецькі власні імена", С. М. Купича "Про деякі спірні місця в одах Горация", В. І. Петра "Мова і співи", І. Г. Турцевича "Про дидактичну поему Опліана", "Давньокласичні розповіді про жалісливу вдову", "IV сатира Ювенала", "Візантійська антиклерикальна сатира" тощо.

Завершуючи огляд філологічного спрямування роботи Історико-філологічного товариства при НІФІ кн. Безбородька, можна стверджувати, що вона мала різноманітний характер: це і оголошення доповідей з певних проблем російської літератури, класичної мови і словесності, урочисті засідання товариства разом з інститутом, ознайомлення з новітніми працями вчених різних університетів, засідання, присвячені пам'яті членів товариства чи відомих вчених, інформація про фольклорні експедиції і її результати з публікацією розшукуваних текстів, матеріалів, зустрічі з носіями української народної творчості тощо.

Видання 10 томів "Сборника историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине", який розходився в багато університетів різних країн світу та окремих провідним вченим, давало можливість розширювати наукові зв'язки, передавати і поширювати свої спостереження з філології і включати їх у загальноосвітній науковий контекст.

Історико-філологічне товариство в Ніжині працювало творчо, при обговоренні доповіді проходили дискусії, в яких брали участь як історики, так і філологи. Але можна лише шкодувати, що питань, пов'язаних з українською літературою, мовою, культурою, було винесено на обговорення мало.

Література

1. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – С. 24–25.
2. Пиріг П. З історії Чернігівського наукового товариства / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – 2012. – № 5. – С. 49–50 ; Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в г. Чернигове. – Чернигов : Тип. губ. земство, 1908. – С. 45–97.
3. Кириленко С. О. Участь викладачів НВШ у товаристві Нестора-літописця / С. О. Кириленко // Література та культура Полісся. – 2002. – Вип. 18. – С. 72–75.
4. Устав Историко-филологического общества при Харьковском университете // ЖМНП. – 1877. – Ч. 190. – № 3, отд. 1. – С. 27–30 ; Сербей В. Г. ХІФО та його вклад в історіографію України / Сербей В. О. // УІЖ. – 1977. – № 12. – С. ; Харківське історико-філологічне товариство (1877–1919) : бібліографічний покажчик. – Х., 2002. –
5. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа. – С. 154–156; Колесник М. Становлення і головні напрямки діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства при інституту кн. Безбородька (1894–1919) / М. Колесник // Сіверянський літопис. – 2001. – № 2. – С. 83–93; До 100-річчя Ніжинського історико-філологічного товариства : Тези і матеріали конференції. – Ніжин, 1994. – 111 с.
6. В подальшому більшість фактів діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства використана із протоколів зібрань членів товариства, які зберігаються у відділі Чернігівського обласного архіву у Ніжині (ВЧОАН, ф. 1334, оп. 1, од. зб. 29–51), а також опублікованих у "Сборниках Историко-филологического общества при институте кн. Безбородко в Нежине". – Нежин, 1896. – 1916. – Т. I–X.
7. Сборник Историко-филологического общества при институте кн. Безбородко в Нежине. – Нежин. 1910–1911. – Т. VII. – С. 26.
8. Веселовский А. Этюды и характеристики. – М., 1894. – С. 496.
9. Сборник Историко-филологического общества. – К., 1896. – Т. 1. – С. 140.
10. Див.: Самойленко Г. В. Гоголевский юбилей 1909 года в Нежине / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2014. – Вип. 75. Серія "Філологічні науки", № 2. – С. 290–309.
11. Сборник Историко-филологического общества. – Нежин, 1910 – 1911. – Т. VII. – С. 26.
12. Див.: Самойленко Г. В. Тарас Шевченко і Ніжинська вища школа / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2013. – С. 107–108.